

PREVAJANJE HOMERJA

David Movrin
Univerza v Ljubljani

1 Status avtorja v izhodiščni kulturi

Homer je bil v grški kulturi osrednji avtor, vendar o njem, paradoksalno, ne vemo ničesar trdnega. *Iliada* in *Odiseja* sta nastali ok. 730–700 pr. Kr., njegovi »življenjepisi« pa so šele s konca več stoletij poznejše helenistične dobe, nekateri sodijo kar v čas Bizanca; s »homerskim vprašanjem« je Friedrich Wolf leta 1795 problematiziral celo njegov obstoj. Danes raziskovalci v obeh homerskih epih prepoznavajo vrh več stoletij trajajočega živega ustnega izročila, vendar hkrati več kot to. Izročilo je preoblikoval pesnik, ki ga je dobro poznal, a je znal hkrati iz obstoječega gradiva splesti izvorno mojstrovino. Med obema deloma je toliko razlik v vsebini in besedišču, da ju verjetno ni ustvaril isti avtor, za *Iliado* velja, da je nastala v Mali Aziji, za *Odisejo*, ki je nekoliko poznejša, je verjetnejši kraj nastanka ozemlje današnje Grčije.

Kljub tem nejasnostim so Grki s Homerjevimi verzi nastopali na posebnih prireditvah in tekmovanjih, ob njem so se učili brati, ga znali na pamet in nenehno citirali. *Iliada* in *Odiseja* pripovedujeta o prvem skupnem grškem podvigu, o dolgo neodločenem spopadu s tujo civilizacijo, v katerem so Grki naposled zmagali – ni čudno, da sta epa predstavljala temelj skupne identitete, ki je množico razdrobljenih in neodvisnih mestnih držav povezovala v celoto. Kot pesnik nad pesniki je imel Homer velikanski vpliv na grško in latinsko književnost ter v prevodih na poznejše nacionalne književnosti (Young 2003).

2 Pregled prevodov

Prvi prevod Homerja, povezan s slovenskim prostorom, je izdal v Kopru rojeni Andreas Divus Justinopolitanus, sodobnik in prijatelj koprskega škofa Petra Pavla Vergerija ml.

(Pobežin in Štoka 2016). Njegov prevod *Iliade* in *Odiseje* v zelo dobesedno latinščino (*ad verbum*), objavljen 1537, je doživel vrsto ponatisov, vplival je na prevod Georgea Chapmana, omenja ga tudi Ezra Pound v svojem prvem *Cantu*. Do prvih poskusov v slovenščini je bilo še dolgo, čeprav je imel izdajo Homerja v svoji knjižnici Jurij Dalmatin, Žiga Zois pa je imel celo več izdaj in inkunabulo z latinskim prevodom *Iliade* Lorenza Valle (Gantar 1969, 226–27; Gspan in Badalić 1957, 169, 347). Prvi slovenski prevodi so bili fragmentarni, pozneje so sledili posamezni spevi, izdaje več spevov in prozni poskusi.

Prvi dokumentiran prevod je ustvaril razsvetljenski pesnik in slavist Janez Nepomuk Primic okrog leta 1811, ohranjen je začetek *Iliade*, prvih 17 heksametrov (Pintar 1904, 235–36). Sledila sta mu »Slovencev uskok« Stanko Vraz z začetkom 19. speva *Iliade* okrog leta 1830 (Slodnjak 1952, 14) ter Fran Miklošič, ki je na podlagi svojih prevodov v Gradcu tudi predaval (prav tam). Leta 1852 je Janez Trdina objavil celoten prvi spev *Iliade* v Janežičevi *Slovenski bčeli* (Logar 1959, 386–402, 553). Na njegov poskus se je viharno odzval Jovan Vesel Koseski ter v Bleiweisovih *Novicah* istega leta objavil 19. spev *Iliade*, 1870 pa šest spevov, 1., 3., 5., 12., 14. in 19. (Vesel 1870, 222–302). Nato je prvi spev *Odiseje* v Janežičevem *Glasniku* objavil Matija Valjavec (Valjavec 1854, 54–58). Sledila je vrsta krajših poskusov; odlomke iz treh spevov *Iliade* je objavil Jože Ljubič med 1860 in 1862, odlomek iz 3. speva v prevodu Frana Levstika je leta 1862 ostal v rokopisu (NUK Ms 492), Josip Šuman je 1865 v Janežičevem *Glasniku* objavil odlomek 6. speva *Odiseje*, Fran Celestin 1867 v *Glasniku* odlomek 6. speva *Iliade*, Frančišek Marešič v *Slovenski lipi* 1868 odlomek 1. speva *Iliade*, Janez Svetina istega leta v *Domačih vajah* odlomek iz 16. speva *Iliade*, Valentin Kermavner pa 1870 deveti, 1871 prvi in 1876 tretji spev *Odiseje*.

Ko je Janko Šlebinger pozneje stikal po njegovi literarni zapuščini, je »našel prevod prvih trinajst spevov *Odiseje*, ki bi zaslužili založnika« (Šlebinger 1912); morda je prevajalec izgubil voljo z iskanjem, ko je s tretjim spevom sprožil žolčno teoretično razglabljanje o naravi slovenskega heksametra, zlasti o »ponarejanju« spondejev ter o neprimernosti ženskih cezur (odmorov v verzju za nepoudarjenim zlogom – namesto za poudarjenim zlogom, ki predstavlja moško cezuro). To je po intervencijah Frana Levstika, Josipa Stritarja in Janka Pajka doseglo vrhunec v knjižici Frana Levca *Pravda o slovenskem šestomeru* (Moder 1966, 567–570; šele leta po literarnem masakru se je vse skupaj končalo z ganljivo družinsko spravo – sin Janka Pajka, Milan, se je čez leta poročil s hčerjo Frana Levca, Vido). Frančišek Lampe je 1875 objavil del 6. speva *Iliade*, pesnik Simon Gregorčič je kot nadobuden študent klasične filologije na Dunaju leta 1879 prevedel del 1. speva v rimanih jambih (NUK Ms 609) in precej pozneje, leta 1903, začetek 22. speva *Iliade* v heksametrih; Mihael Opeka je 1889 objavil odlomek iz 18. speva, Ivan Košir pa 1882 nekaj homerskih odlomkov (prav tam, 570–572).

Gregorčičev prijatelj Andrej Kragelj je leta 1894 objavil prevod celotne *Odiseje*, leta 1900, leto pred smrtjo, pa še celotne *Iliade*, oboje v prozi (Kragelj 1894–1900). Nekaj

odlomkov so nato objavili Luka Pintar leta 1897, Jože Barle 1911 in Anton Gornik 1912. V rokopisu so ostali 10., 11. in 12. spev *Odiseje* Leona Krefta (NUK Ms 1501). V tem času je svoje ponesrečene prevode *Iliade* in *Odiseje* v samozaložbi izdajal tudi Blazij Bevk (Moder 1966, 572–574), vendar se kritika ob njih »ni ustavljala, ker je spoznala, da je vse njegovo delo zapečatenost s prevajalčevo duševno boleznijo« (Brecelj 1975). Na prevajanje Homerja se je pripravljala tudi Oton Župančič, ki pa namere ni uresničil (Gantar 1969, 241). Pomemben premik je dosegel Fran Omerza, ki je začel leta 1913 v *Mentorju* objavljati *Iliado* in je do leta 1922 objavil prvih 14 spevov, prevedel pa vseh 24 spevov in še 17 spevov *Odiseje* (le 14. ohranjen v AS 957), vendar so se rokopisi povečini izgubili, ko je prostore Škofijske klasične gimnazije v Šentvidu, kjer je deloval, nekaj mesecev po njegovi smrti zasedla Wehrmacht (Bevc 2005, 110–114, 118–119).

Prelomnico pomeni prevod Antona Sovreta. *Iliada* je najprej izšla v njegovem izboru leta 1942. V »homerskem letu« 1951 sta izšli *Iliada* (z letnico 1950) ter *Odiseja*, obe pozneje še v več ponatisih, že istega leta je izšel tudi Sovretov prozni prevod *Odiseje* za mlade (Gantar 2009). V več kot pol stoletja se je na Sovretovih verzih nabralo precej patine, v knjižnici Kondor je zato 1992 v izboru izšel nov prevod *Odiseje* izpod peresa Kajetana Gantarja, leta 2017 pa še izbor *Iliade*, ki jo je (komaj dve leti za Caroline Alexander z *Iliado* ter istega leta kot Emily Wilson *Odisejo*) prvič prevedla ženska, Jelena Isak Kres. Kajetan Gantar je leta 2021 v reviji *Clotbo* objavil drugi spev *Odiseje* – po vsem sodeč kot svoj zadnji prevod.

3 Predstavitev prevajalcev

Glede na naravo *Iliade* in *Odiseje*, obe sta v samem jedru kanona, ne preseneča, da so mnogi prevajalci sodili med vidna imena slovenske literarne zgodovine. Janez Nepomuk Primic je bil pobudnik za ustanovitev katedre za slovenski jezik na graškem liceju in njen prvi profesor; bil je tudi prvi, ki je (v pismu Vodniku 1810, torej približno v času, ko se je lotil Homerja) zapisal besedo »Slovenia«. Stanko Vraz je bil pesnik, prevajalec, kritik, ki se je kot študent navdušil nad idejo ilirizma in pozneje postal hrvaški pesnik – za svojega prijatelja Prešerna pa »narobe Katon«. Fran Miklošič je bil jezikoslovec evropskega formata, rektor Univerze na Dunaju, kjer je ustanovil tudi katedro za slavistiko. Janez Trdina je bil profesor, pisatelj in zgodovinar; Jovan Vesel Koseski pravnik, prevajalec in v svojem času cenjen pesnik; Matija Valjavec pesnik, folklorist in jezikoslovec. Fran Levstik je bil pesnik, pisatelj, dramatik, kritik in jezikoslovec, Josip Šuman profesor in jezikoslovec ter predsednik mariborske čitalnice, ki je dosegel, da so Slovenci mesto Marburg začeli imenovati z (Vrazovim) imenom Maribor. Fran Celestin je bil gimnazijski profesor v Vladimiru in Harkovu, na Dunaju ter v Zagrebu, pozneje profesor slovenščine na zagrebški univerzi. Francišek Marešič je bil duhovnik, publicist ter nabožni pisec, Janez Svetina duhovnik, prefekt v Alojzijevišču in znan mentor dijakom. Valentin Kermavner

je bil gimnazijski profesor v Črnovicah in Celju, prevajalec in pesnik. Frančišek Lampe je bil duhovnik, dvojni doktor teologije in filozofije, ustanovitelj in prvi urednik revije *Dom in svet* ter prireditelj slovitih *Zgodb svetega pisma* pri Mohorjevi. Mihael Opeka je bil duhovnik, iz teologije je doktoriral na Gregoriani, nato pa stolni pridigar ter predavatelj na Teološki fakulteti v Ljubljani. Andrej Kragelj je bil gimnazijski profesor v Ljubljani, Kočevju in Gorici; Simon Gregorčič, duhovnik in najvidnejši slovenski pesnik svojega časa, je bil njegov dober prijatelj ter mu je ob prezgodnji smrti zaradi jetike napisal: »A eno sonce je sijalo / ti v žitja temni predvečer, / ti luč, gorkoto je dajalo, / nesmrtno sonce to – Homer!« Luka Pintar je bil jezikoslovec in literarni zgodovinar, Jože Barle prevajalec, ki je objavljal pod psevdonimom Ignatus, Leon Kreft zdravnik v Radgoni, Anton Gornik, Blazij Bevk in Fran Omerza duhovniki, slednji tudi gimnazijski profesor v Zavodu svetega Stanislava. Anton Sovre in Kajetan Gantar sta kot dva najvidnejša slovenska prevajalca iz klasičnih jezikov v tej knjigi predstavljena posebej. Jelena Isak Kres je uveljavljena prevajalka iz stare in nove grščine.

4 Posebnosti prevodov

Zaradi prostorskih omejitev je tu mogoče obravnavati le omejeno število naštetih besedil; najučinkovitejši bo prikaz istega odlomka v različnih prevodih, ki s pogledom *ad fontes* hkrati odgovori na več kompleksnejših jezikovnih, slogovnih, metričnih in literarnih vprašanj. Janez Nepomuk Primic je začetek *Iliade* ok. 1811 prevedel takole (Pintar 1904, 235):

Jéso fhkodlivo pój, Boginja, Pelida Ahila,
 Ktéra je bila Ahájzam velíko shaloft pernefla;
 Ino veliko viteshkih dúfh junákov presgodaj
 Kjè na un' fvejt poslála inó teifte sa shivesh
 Pfám ter vfím ptizam fturila; takó Jupitérjova volja
 Se je spolnila: kar fta fe pervizh fperla v' prepiri
 Agamemnon vites is mósh ter Ahil imenitni.

Luka Pintar, ki je prevod našel in objavil, je pripomnil: »Dasiravno v Primicovih šestomerih pogrešamo še trdnih ritmiških pravil, kakor jih je ustanovila poznejša doba (Stritar–Levec), slabši od onih v *Pisanicah* nikakor niso« (Pintar 1904, 235). To je več, kot bi se dalo reči za Homerja v prvem slovenskem tiskanem prevodu, kjer je Janez Trdina iste verze čez štiri desetletja prevedel takole (Trdina 1852, 14):

Jezo zapoj, boginja, Pelejeviča Ahila,
 Kvarno, ki zlega nezmerno Ahajcem je naklonila,

Slala v Hades duhove mnogo pogumnih možakov,
 Nje same pa podajala psom v požertvo i ticam
 Verste vsaktere – tak Cenova volja se je spolnovala –
 Od kar v prvo nasprot si vstopita se prepiraje
 Vodja možev Atrejevič ino nebeški Ahilej.

Trdina je bil v svojih *Spominih* pozneje kritičen do mladostnega podviga: »*Iliade* sem bral nekaj sam, nekaj smo jo pretresali znanstveno v semenišču. Ganila me je še bolj od *Odiseje*, lahko rečem, še preveč, kajti prestavil sem v svoji gorečnosti prvo petje na slovenski jezik in dal slabo prestavo žal natisniti ... Napravila je nekoliko senzacije kot prva poskušnja, presaditi žlahtni grški sad na slovenski vrt. Prestavljal sem tako svobodno in po svoje, da sem zanemarjal nalašč cezure, češ ker takih spon v svojem jeziku ne potrebujemo, in nekatere besede sem pretolmačil napačno. Po pravici so se hudili Cigale, Svetec, Bohinc in drugi razumniki na mojo površno, nerodno in nemarno prestavo, najbolj pa se je zjezil Koseski. Hotel je pokazati, kako se mora in da prestaviti Homer na slovenščino, in lotil se je naravnost prvega petja kakor jaz« (Logar 1948, 36, 53). V tako spodbujenem prevodu Koseskega, ki so ga takrat občudovalci izmenično imenovali *Dichterstürst*, »mojster pevcev« ali »Orfej slovenski«, so isti verzi zveneli takole:

Boginja, o serdu zapoj, o zlobnim, Pelid – Ahileja,
 Ki nakloni, zbujen, nadlog nezmérno Ahajcam,
 Pošle v Had nebrojnoma duš pogumnih junakov,
 Trupla njihove pa v plen razprostre psam i tičevju.
 Cenova tak spolnávala se je volja od ure,
 Kjer razdvójila sta nekđaj se britkiga krega
 Atreja sin, kardela vladar, in žlahtni Ahilej.

Verzi so se ohranili v besnem (nemško pisanem) prevajalčevem pismu Bleiweisu (Lokar 1909, 103). Sodobniki so ga pričakovano zasuli s komplimenti, po Bleiweisovi oceni je bil »vès mož za to, čudovite krasote Homerove povesti v slovenskim jeziku nam popolnoma razodeti, ker je obče znano, kakošen mojster je mogočniga heksametra in odmora (*caesurae*), v *Iliadi* toliko važniga« (Bleiweis 1852, 273). Kritičen odnos pa je imel Koseski očitno tudi do lastnega poskusa, v naslednjih letih je prevedel šest spevov – in ko jih je 1870 objavil (Vesel 1870, 222), je bil začetek že povsem drugačen:

Boginja! serd mi zapoj Ahila junaka Pelida,
 Ljuto razkačen ki zmot Ahajcam obilno nakloni,
 Mnogo navdihnenih duš prežene v temoto Plutona,
 Trupla pa žretju zverín in tičev obnebja razprostre.

Tako dopolni se sklep Kronida taístiga dneva,
 Ker sta gorjupiga se prepira razdvojila v jezi
 Atreič, polka vladar, in djanja pogumni Ahilej.

Ne glede na številne razlike so prvi prevajalci ohranjali izvornikove heksametre, kakorkoli so jih že skušali posneti v slovenščini, v tistem času je bil to že evropsko uveljavljen trend (Arnold 1861, 76–83). Povsem drugače je svoj prevod leta 1879 zastavil pesnik Simon Gregorčič (Gregorčič 1951, 205–219):

Opevaj zdaj, oj pevka vila,
 nam srd Pelejiča Ahila,
 pogubni srd, ki tmo nezgod
 rodil je za Ahajcev rod,
 junakov mnogo pokončal,
 njih duše v temni Had poslal,
 a njih meso nepokopano
 pesòm in pticam dal je v hrano –
 (izpeljal pa je svetli Zen
 svoj sklep, dosegel svoj namen) –
 odkar se sprla v jezi sta
 ter se odrekla zvezi sta
 Atrid, voditelj bojnih sil,
 in pa junak prvak Ahil!

Predhodnikov je bilo tu veliko – ne le bolj znani Johann Spreng, George Chapman, John Dryden in Alexander Pope, podobno se je Homerja v slovanskem jeziku v 19. stoletju lotil že Petar Petrović Njegoš, ki je *Iliado* prevedel v srbske junaške deseterce (»Poj, boginja, ljutost Peleviča / Ahilesa, strašnoga viteza, / koji mnoga Ahejcam nanese / neizbrojna čuda i nesreće«). A Gregorčičev zgled, ki je predstavljal starejšo, »podomačevalno« paradigmo, se ni prijel, tudi zato ne, ker je »obtičal sredi prvega speva« (Moder 1966, 571). Prevajalci za njim so se v »potujevalni« želji po izvornikovi pristnosti, kot sta jo razumela že Voss in Schleiermacher (Movrin 2010, 147–158), raje držali heksametrov. Fran Omerza je začetek prepesnil takole (Omerza 1916):

Srd mi opevaj, boginja, Peléjeviča, Ahiléja,
 poln pogube, ki bóli Ahajcem nebroj je prinésel,
 močnih pa duš je nešteto hrabrih u boju junakov
 vrgel u Hades, a psom kot plen je izročil telesa,
 pticam kot slatno gostijo – vršili so sklepi se Zevsa –

ko sta se sprla med sabo in v hudem prepiru ločila
božji junak Ahilėj in Atrėjvič, knez med junaki.

Dokončno je obliko v slovenščini izbrusil Anton Sovre. »Po mojem se praznična suknja šesterca slovenskemu jeziku kar dobro prilega, zlasti odkar sta mu jo po meri popravila Stritar in Levec, tako da mu ni ne preohlapna ne pretesna,« je zapisal v predgovoru k svoji prvi *Iliadi* leta 1942. »V grškem heksametru sloni metrum na dolgih in kratkih zlogih in se ne ozira na besedni naglas, pri našem se morata ritmični in besedni poudarek skladati; a kljub tej temeljni različnosti je mogoče tudi v slovenščini graditi dobre šesterce« (Sovre 1942, 43). Prvih sedem je prevedel takole (Sovre 1942, 47):

Pesem zapoj mi, boginja, o jezi Pelida Ahila,
srdu pogubnem, ki silo gorjá prizadel je Ahajcem:
tisoč mogočnih je duš pomêtal Nevidnemu v žrelo,
trupla junakov samá pa v plen je pustil pesjadi,
pticam ujedam za gôstje; také sklepe Zeusov je tekkel,
kar sta se v gnevu razšlâ veljaka po trdem spopadu,
vojvoda móž, Atrid, in božansko sijajni Ahiles.

V teh formulacijah se je skrivalo ogromno truda. »Uho je tu organ za uživanje, oko ne more niti približno zajeti lepote, ki se skrivajo v ritmu in blagoglasju Homerjevih verzov. Na glasno branje je mislil prireditelj tudi pri prevajanju. Zategadelj je posvečal posebno pazljivost spondejem in cezuram; pravilno delanje ónih in primerno menjavanje teh je kakor začimba, ki daje jédi okus. V izvorniku prevladujeta pentemimeréza in cezura za tretjim trohejem, bodisi sami, bodisi v zvezi z bukolsko rázloko in drugimi premori. Te dve cezuri sta tudi slovenskemu šesterku prikladni, zato jih je v prevodu največ, tudi tu samic in v družbi. Med njimi pa je razmeroma pogosto najti krepko in šibko cezuro v 2. in 4. stopici, zdaj sami zase, zdaj po dve iste vrste, zdaj v sestavi krepke s šibko. Na ta način skuša prevod posnemati tudi ritmično mnogostranost izvornika in se izogibati enoličnosti« (Sovre 1942, 44). V njegovem drugem prevodu, objavljenem leta 1951 (z letnico 1950), so isti verzi še za spoznanje bolj dodelani (Sovre 1950, 39):

Pesem, boginja, zapoj, o jezi Pelida Ahila,
srdu pogubnem, ki silo gorja prizadel je Ahajcem:
množico duš močnih upotil je v Hadove dvore,
duš junakov, a trupla pesòm prepustil je v žrtje,
pticam ujedam za plen: tako sklepe Zeusov je tekkel,
prav od dne, ko stopila v razdvoj sta po burji prepira
vojvoda mož, Atrid, in po rodu odlični Ahiles.

Sovretov prevod se je takoj uveljavil kot »eno najmočnejših kulturnih dejanj na Slovenskem« v obdobju po vojni (Košar 1951, 613–618) in več desetletij ni bilo potrebe po novem poskusu (kar nemara ni presenetljivo – hrvaška prevoda Toma Maretića iz 1882 in 1883 sta brez naslednikov še po 140 letih). Za mlajše bralce je postajalo z leti problem Sovretovo arhaiziranje; v sodobni slovenščini je Homer zazvenel najprej v Kondorjevem izboru iz *Odiseje* v prevodu Kajetana Gantarja, nato pa 2017 v izboru iz *Iliade* v prevodu Jelene Isak Kres (Isak Kres 2017, 13):

Jezo, boginja, zapoj, zamero Pelida Ahila,
hudo gorje, nič koliko ran je zadala Ahajcem,
vrste najdrznejših duš je strpala v Hadove veže,
kupe junaških teles pa v trganje psom prepustila,
v lakomno žrtje ujedam, saj Zevs tako je odločil,
vse odkar sta se prvič sporekla in sprta razšla se
kralj Atrid, vladar, in Ahil, božanski bojevnik.

5 Predstavitev zbirk in založb

Poleg revialnih objav je pomembna zbirka *Cvetje iz domačih in tujih logov* pri Mohorjevi družbi, nadaljevalka Janežičeve istoimenske zbirke iz 19. stoletja in predhodnica Kondorja. V Cvetju je Sovretova *Iliada* v izboru izšla leta 1942. *Iliada* je bila celo prvi zvezek v novi seriji te zbirke, poimenovani »Svetovno slovstvo«, ambiciozno zasnovanem projektu urednika Jakoba Šolarja ter uredniškega odbora (Antona Bajca, Rudolfa Kolariča, Mirka Rupla in Antona Sovreta), s svojimi kvalitetnimi uvodi in komentarji namenjenem šolam in širšemu krogu bralcev. Žal je zbirka ugasnila, ko je njen *spiritus movens* Šolar leta 1944 pristal v koncentracijskem taborišču Dachau. Kljub temu je tudi pod novo oblastjo ostal *persona non grata* in se je leta 1952 spet znašel v zaporu (Grabnar 2013, 38–42). Poslanstvo zbirke je prevzela Knjižnica Kondor pri Mladinski knjigi (o prevzeti zasnovi priča npr. izdaja Gogoljevega *Revizorja*, Cvetje 13 = Kondor 7, v celoti posneta po predvojni izdaji, prevzete so celo skice). V Kondorju je nato večkrat izšel izbor iz Sovretove *Iliade*, pa Gantarjev izbor iz *Odiseje* ter slednjič izbor *Iliade* v prevodu Jelene Isak Kres. Državna založba Slovenije je leta 1951 oba epa izdala v zbirki Svetovni klasiki, kjer so sprva izhajali pretežno ruski pisci (Tolstoj, Čehov, Saltykov-Ščedrin, Gogolj, Korolenko, Turgenjev), vendar je v tem obdobju prišlo do (informburojevskega) reza, po letu 1951 ruska literatura ni bila več v ospredju. Vzporredno s prevajalsko odjugo je prišlo do otoplitve v umetnosti, ki se je pokazala ravno v obeh izdajah Homerja – ilustracije zanju (ki kot ločena umetnina v izvirnem formatu izidejo še leta 1991) je ustvaril Marij Pregelj in danes veljajo za »začetek modernizma v slovenskem slikarstvu« (Mikuž 2016).

6 Recepcija prevodov

Začetke recepcije prevodov v slovenščini je najti že ob prvem objavljenem poskusu, torej ob Trdinovem prvem spevu *Iliade* 1852. O zanj zelo neprijetnih odmevih je pisal prevajalec v svojih *Spominih* (Logar 1948, 36, 53), zanimivejši pa je sočasni odziv Jovana Vesela Koseskega v pismu Bleiweisu (Lokar 1909, 105–6), kjer se poleg splošnih vtisov loteva tudi konkretnih prevajalskih dilem:

Nemajhno zadrego mi povzroča tudi to, kako bi prevedel *korythaiolos Hektor*. Nemci pravijo *helmbuschumflatterte*, Latinci *magnus bellicosus*. V skladu s slovarji sem za perjanico uporabil nekoliko neobičajni *kop, kopa, kopu* in prevedel *kopapresenčen* ali *kopaprekiman*. Ne ustreza ne eno ne drugo, vsekakor pa je vsaj tako dobro kot latinski *magnus bellicosus*, česar grščina nikakor ne pomeni. Na splošno so stalno ponavljajoči se pridevki bogov in junakov težka naloga, zlasti ker so zelo značilna in izstopajoča lastnost pesnitve. Tako je Tetida postala *srebronožična* in Hera *limbaroramna*, saj mi *srebronoga* in *beloroka* ne ustrezata povsem, čeprav je tudi mojemu prevodu mogoče v marsičem ugovarjati. Pri prvi bi lepo zvenelo tudi *srebronogata*. Toda zaradi prizvoka velike noge beseda ni uporabna, še posebej, ker gre za damo z Olimpa, dame pa so, kot se medlo spominjam iz svojih zelenih pomladnih dni, za takšne namige po navadi zelo tankega sluha in občutljive.

Dramatičen primer recepcije je spodbudil zlasti prevod *Odiseje* Valentina Kermavnerja v *Zori* leta 1876, ki ga je urednik Janko Pajk tako preuredil, da prevajalec verzov ni več hotel imeti za svoje. Prevajanje heksametrov je bila takrat vroča tema, po začetnih Pohlinovih in Prešernovih raziskovanjih kvantitativnega in kvalitativnega sistema ter po Stritarjevih jasnih ugotovitvah v članku »Šestomer slovenski« v *Zvonu* leta 1876 (Stritar 1876), po Levstikovem odzivu nanje (Levstik 1876) in zlasti po brutalni brošuri *Pravda o slovenskem šestomeru* (Levec 1878) pa je ta oblika v slovenščini v naslednjih desetletjih dobila ustaljena pravila (Gantar 1999) in se obdržala do danes.

Vrste odmevov je bila deležna tudi *Iliada* Frana Omerze. Joža Glonar je v svoji kritiki izrabil priložnost za opozorilo, kako dolga in dorečena je že slovenska prevajalska tradicija (Glonar 1917, 386):

O težavah, na katere je naletel pri tem delu, govori prevajatelj v kratkem predgovoru tega ponatiska. Ta predgovor, še bolj pa delo samo, kaže neko značilno hibo v našem prevajanju, ki je v enaki meri značilna tudi za naše znanstveno delovanje. Prvo, kar bi bilo naravno pri takem delu, bi bilo – tako misli človek – vendar to, da si prevajatelj, ki se loti pri nas prevoda vsega Homerja, dobro ogleda, kako so ga prevajali pri nas pred njim že drugi. Kar je pri njih dobrega, vzame in na tem gradi dalje, kar pa je pri

njih slabega, to je novemu prevajatelju opomin in svarilo, česa se naj ogiblje. »Errando discimus«, pravi prelagatelj sam v predgovoru; vendar pa je pametneje, da se učimo najprej na tem, kako so se motili drugi, potem šele ob lastnih zmotah. Zahteva, da naj nadaljujemo na tem, kar so pred nami zgradili že drugi, izhaja ne samo iz pijetete do resnega in dobrega dela prednamcev, ampak tudi iz čisto trezne, praktične ekonomije. Novi prevajatelj pa dela baš narobe: kar so opravili že pred njim drugi, to mu je komaj po sluhu znano – on hoče opraviti vse iz sebe samega, iz svojega. To se je bridko maščevalo nad njim. Skoro 4000 heksametrov smo dobili od njega, toda ti heksametri so brez vsakega homerskega poleta, brez vsake gibčnosti in plastike.

Aleš Ušeničnik je prevod sicer označil za »jako lep«, nato pa taktno opozoril na to, da je »precej trohejev namesto spondejev, tako da verzi po Stritarju 'šepajo'« (Ušeničnik 1917, 231, 233). Ivan Pregelj je v *Mentorju* (kjer je prevod izhajal) pohvalil doseženo, vendar ugotovil, da »nedostaja še mnogi figuri tista čudovita naravna, tipično, homersko občutena plastika, moti tutam iz metričnih razlogov povzročena trdost v besednem redu« (Pregelj 1916, 186). Manj zadržan je bil Josip Debevec, ki ni ostal pri pohvalah, splošnih napotilih in generičnih metričnih pomislekih, temveč je nasul prevajalcu vrsto konkretnih pripomb (Debevec 1917, 182–83): »Za *dios Akhilleüs* bi jaz predlagal: *divni* A. mesto 'božji' (ali vsaj: božanstveni); za *diotrefēs bogorojēni* mesto 'bogorodni', kar je čisto kaj drugega (prim. bogorodica); za *glaukōpis žarnooka* mesto 'sovooka'; za *nefelegerēta Zeüs*; *oblakov zbiravec* mesto 'zbirajoči oblake'; *Olimpijec* mesto 'Olimpijski'.«

Daleč največ odmevov je bil deležen Sovretov prevod. Iz prostorskih razlogov ni mogoče navesti vseh, zbrani so v geslu za *Slovenski biografski leksikon* (Gantar 2013). Med najbolj lucidne spada ocena, ki jo je napisal Milan Grošelj. Ta je ob pohvali *sine ira et studio* opozoril tudi na probleme. Takole je denimo izpostavil neavtentično slovenjenje osebnih imen, torej izziv, ki še danes ni povsem zadovoljivo rešen (Grošelj 1942, 177–78):

Najbrže zaradi metra je S. [Sovre] grška imena začel zopet naglaševati po latinskih naglasnih pravilih, toda v tem ni dosleden. Po latinsko naglaša Autómedon (gr. -médon), Eurýmedon, Eétion (gr. -íon), Eurýnoma (gr. -nóme), toda po grško Oiléus, Oinéus (akcenti so Sovretovi). Hujše je pa, če naglaša grško, t.j. nelatinizirano obliko po latinsko, n. pr. Hefáistos (nam. gr. Hé), Meneláos (nam. -élaos), Euphórbos, Ehepólos (Imenik 192 ss. s. vv.), Aleksandros III 16 z iktom na -a- itd. Tako naglašajo res še dandanes Angleži in Holandci, toda ta način naglaševanja je uvedel šele duisburški profesor Henning l. 1624 in razen v omenjenih dveh deželah so ga povsod opustili, v Avstriji po Exner-Bonitzevi reformi srednjih šol pred sto leti. Čemu neki bi bili sicer Grki pisali akcente, če ne za to, da se zaznamuje mesto naglasa? Neizbežna je sprememba akcenta samo pri oksitonih kot Asopós, Lyrnessós itd., kjer je nemogoče reči Asopá (gen.). Nemogoč je akcent Pantóos za gr. Pánthoos tudi po lat. naglasnih

pravilih, ker je -tho- kratek, in ravno tako Sárpedon za gr. -dón, lat. Sarpédon, ker se piše -e- z eto. Po vseh pravilih je tudi nedopustno naglašati Zefiros, v gr. in lat. je Zé-. Francoski naglas, ki je prešel v nem. in slov., se ne sme rabiti za gr. obliko. ... Po mnogem trudu, da bi se povzpeli do doslednosti, se tako ravnanje ne more imenovati napredek.

Sovre si je nasvete vzel k srcu in probleme v prevodu celote čez slabo desetletje povečini odpravil. Čeprav je bilo o njegovem slogu prelitega veliko črnila, je »Sovretova, skoraj bi si upal trditi, kongenialna prepesnitev Homerja« (Košar 1951) v nekem smislu ostala nepresežena; še skoraj sedem desetletij pozneje, 2015–2017, si je njeno odrsko uprizoritev v režiji Jerneja Lorencija ter koprodukciji SNG Drama in MGL ogledalo več kot 50.000 gledalcev, po prevajalcu pa je danes poimenovana nacionalna prevajalska nagrada.

7 Seznam sorodnih poglavij v monografiji

Literarnopredvodne izmenjave z jezikoma antične književnosti – staro grščino in latinščino / Anton Sovre / Kajetan Gantar

Bibliografija

- Arnold, Matthew. 1861. *On Translating Homer: Three Lectures Given at Oxford*. London: Longman, Green, Longman, and Roberts.
- Bevc, Benjamin. 2005. »Portret Franca Omerze«. *Keria: Studia Latina et Graeca* 7, št. 2: 107–23.
- Bleiweis, Janez. 1852. »Uredniška opomba k prevodu Jovana Vesela Koseskega, 'Devetnajste bukve Homerove Iliade'.« *Novice kmetijskih, obrtnijskih in narodskih reči* 10, št. 69: 273.
- Brecelj, Marijan. 1975. »Bevk, Blaž (1865–1929)«. V *Primorski slovenski biografski leksikon*. Gorica: Goriška Mohorjeva.
- Debevec, Jože. 1917. »Homerjeva Iliada: I.–VI. spev«. *Dom in svet* 30, št. 5–6: 182–83.
- Gantar, Kajetan. 1969. »Homer and Slovene Culture«. *Balkan Studies* 10, št. 2: 225–250.
- Gantar, Kajetan. 1999. »Od homerskega do sodobnega heksametra«. *Živa antika* 49: 27–44.
- Gantar, Kajetan. 2009. »Sovretova Odiseja med prevodom in parafrazo«. V *Odprta okna: Komparativistika in prevajalstvo; Majdi Stanovnik ob 75. rojstnem dnevu*, uredili Martina Ožbot, Darko Dolinar in Tone Smolej, 11–34. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev.
- Gantar, Kajetan. 2013. »Sovrè, Anton (1885–1963)«. *Slovenska biografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Glonar, Joža. 1917. »Fr. Omerza: Homerjeva Iliada; I.–VI. spev.« *Ljubljanski zvon* 37, št. 6: 386–389.
- Grabnar, Katarina. 2013. »Jakob Šolar: jezik, literatura, politika in cenzura«. Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani.
- Gregorčič, Simon. 1951. *Zbrano delo* 3, uredil France Koblar. Ljubljana: DZS.
- Grošelj, Milan. 1942. »Homer: Iliada; priredil Anton Sovre«. *Čas* 36, št. 6–10: 176–180.
- Gspan, Alfonz in Josip Badalič. 1957. *Inkunabule v Sloveniji = Incunabula quae in Slovenia asservantur*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Isak Kres, Jelena, prev. 2017. Homer: *Iliada*. Spremná beseda David Movrin. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Košar, Jože. 1951. »Ob Sovretovem Homerju (Iliada in Odiseja)«. *Nova obzorja* 4, št. 10: 613–618.
- Kragelj, Andrej. 1894. *Odiseja: Povest slovenski mladini*. Gorica: Goriška tiskarna A. Gabršček.
- Kragelj, Andrej. 1900. *Ilijada: Povest slovenski mladini*. Gorica: Narodna tiskarna.
- Levec, Fran. 1878. *Pravda o slovenskem šestomeru: Odgovor mariborskemu šestomerniku Janku Pajku*. Ljubljana: samozaložba.
- Levstik, Fran. 1876. »Slovenski šestomer«. *Zvon* 2, št. 23: 363–365.
- Logar, Janez. 1948. *Janez Trdina: Zbrano delo* 2. Ljubljana: DZS.
- Logar, Janez. 1959. *Janez Trdina: Zbrano delo* 12. Ljubljana: DZS.
- Lokar, Janko. 1909. Bleiweis in Novičarji v borbi za slovenski jezik in domače slovstvo. V: *Bleiweisov zbornik*, uredil Josip Tomišek, 1–140. Ljubljana: Matica Slovenska.
- Mikuž, Jure. 2016. »Marij Pregelj's Fifty illustrations for Homer's *Iliad* and *Odyssey* (1949–1951): A Starting Point of Slovenian Modernist Painting«. V *Classics and Class: Greek and Latin*

- Classics and Communism at School*, uredila David Movrin in Elżbieta Olechowska, 389–401, 512–546. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Moder, Janko. 1966. »Starogrška lirika, epika in dramatika pri Slovencih«. V *Zgodovina grške književnosti I: Epika, lirika in dramatika klasičnega obdobja*, uredili S. I. Sobolevski, B. V. Gornung, Z. G. Grinberg, F. A. Petrovski in S. I. Radcig, 559–639. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Movrin, David. 2010. *Fidus interpres / zvest prevajalec: Slike iz dveh tisočletij zgodovine prevajanja*. Ljubljana: ZRC.
- Omerza, Fran, prev. 1916. *Homerjeva Iliada*. Ljubljana: Katoliška bukvarna.
- Pintar, Luka. 1904. »Iz neobjavljenih rokopisov«. V *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov 6*, uredil Luka Pintar, 235–239. Ljubljana: Slovenska matica.
- Pobežin, Gregor in Peter Štoka, ur. 2016. *Divina: Andreas Divus Iustinopolitanus*. Koper: Osrednja knjižnica Srečka Vilharja.
- Pregelj, Ivan. 1916. »Fr. Omerza: Homerjeva Iliada; I.–VI. spev.« *Mentor* 9, št. 8: 185–186.
- Slodnjak, Anton. 1952. *Stanko Vraz: Slovenska djela 1*. Zagreb: JAZU.
- Sovre, Anton, prev. 1942. Homer: *Iliada*. Ljubljana: Družba sv. Mohorja.
- Sovre, Anton, prev. 1950. Homer: *Iliada*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Stritar, Josip. 1876. »Šestomer slovenski«. *Zvon* 2, št. 18: 282–287.
- Šlebinger, Janko. 1912. »B. Bevk, Grški in latinski klasiki, Ovid, Ilijada, Odiseja, Enejida (Prevodi). Recenzija.« *Ljubljanski zvon* 32, št. 6: 333.
- Trdina, Janez, prev. 1852. »I. bukve iz Iliade: Kuga jeza«. *Slovenska bčela* 3: 1415, 2123, 3536, 4546, 6162, 6970, 8486, 9294, 110112.
- Ušeničnik, Aleš. 1917. »Slovenska Iliada«. *Čas: Znanstvena revija Leonove družbe* 11, št. 4–5: 230–235.
- Valjavec, Matija. 1854. »Homerove Odiseje I. spev.« V *Glasnik slovenskega slovstva*, uredil Anton Janežič, 54–58. Celovec: Janez Leon.
- Vesel, Jovan Koseski. 1870. *Razne dela pesniške in igrokazne Jovana Vesela-Koseskiga, finančniga svetovavca*. Ljubljana: Matica Slovenska.
- Young, Philip H. 2003. *The Printed Homer: A 3000 Year Publishing and Translation History of the Iliad and the Odyssey*. Jefferson NC: McFarland & Company.

POVZETEK

Poglavje obravnava prevajanje Homerja na Slovenskem vse od prvih dokumentiranih začetkov – prevoda *Iliade* in *Odiseje* v latinščino, ki ga je 1537 izdal v Kopru rojeni Andreas Divus Justinopolitanus. Osredotoča se na prve fragmentarne in kasnejše celovite prevode v slovenščino, ki so jih ustvarili Janez Nepomuk Primic (cca. 1811), Stanko Vraz (cca. 1830), Fran Miklošič, Janez Trdina (1852), Jovan Vesel Koseski (1852–1870), Matija Valjavec (1854), Jože Ljubič (1860–1862), Fran Levstik (1862), Josip Šuman

(1865), Fran Celestin (1867), Frančišek Marešič (1868), Janez Svetina (1868) in Valentin Kermavner (1870–76), ki je s svojim prevodom sprožil *Pravdo o slovenskem šestomeru*. Sledili so Frančišek Lampe (1875), Simon Gregorčič (1879–1903), Mihael Opeka (1889), Ivan Košir (1882), Andrej Kragelj (1894–1900), Luka Pintar (1897), Jože Barle (1911), Anton Gornik (1912), Leon Kreft, Blazij Bevk (1911), Fran Omerza (1913–22), Anton Sovre (1942–1951), Kajetan Gantar (1992–2021) in Jelena Isak Kres (2017). Poleg predstavitve prevajalcev in posebnosti prevodov besedilo obravnava tudi zbirke in založbe, pri katerih so izšli, ter njihovo recepcijo.

ABSTRACT

The chapter focuses on the translations of Homer in the territory of present-day Slovenia from their first documented beginnings, represented by the translation of the *Iliad* and *Odyssey* into Latin, published in 1537 by Andreas Divus Justinopolitanus. It then presents both early fragmentary and later complete Homeric translations into Slovene by Janez Nepomuk Primic (c. 1811), Stanko Vraz (c. 1830), Fran Miklošič, Janez Trdina (1852), Jovan Vesel Koseski (1852–1870), Matija Valjavec (1854), Jože Ljubič (1860–1862), Fran Levstik (1862), Josip Šuman (1865), Fran Celestin (1867), Frančišek Marešič (1868), Janez Svetina (1868), and Valentin Kermavner (1870–76), whose translation initiated the public polemic later termed the “Quarrel over the Slovene hexameter.” Other translations were done by Frančišek Lampe (1875), Simon Gregorčič (1879–1903), Mihael Opeka (1889), Ivan Košir (1882), Andrej Kragelj (1894–1900), Luka Pintar (1897), Jože Barle (1911), Anton Gornik (1912), Leon Kreft, Blazij Bevk (1911), Fran Omerza (1913–22), Anton Sovre (1942–1951), Kajetan Gantar (1992–2021) and Jelena Isak Kres (2017). In addition to presenting the translators and the features of their work, the study discusses the series and the publishing houses involved, as well as their reception.